

Historisk reglering av markavvattning

Innehållsförteckning

INLEDNING	3
BAKGRUND TILL NUVARANDE MARKAVVATTNINGSREGLER	4
Jordbruksmark	5
Skogsmark	5
Markavvattning för annat än produktionsnytta	5
HISTORISK REGLERING AV MARKAVVATTNING	7
Lagen om dikning och annan avledning av vatten från 1879	7
Den äldre vattenlagen från 1918	8
Dikning	8
Invallning	9
Vattenlagen från 1983	9
Naturvårdslagen	10
Omprövning eller avveckling av samfälligheter enligt LSV	10
KÄLLFÖRTECKNING	13

Inledning

Här finns vägledning om myndighetsinitierad omprövning och återkallelse av tillstånd till markavvattning enligt 24 kap. miljöbalken.

Med anledning av regeringens satsning på återvätning och restaurering av våtmarker, EU:s ramdirektiv för vatten (2000/60/EG) samt de uppskattningsvis 50 000 markavvattningsverksamheter i Sverige, finns stora behov av att ompröva äldre tillstånd som inte längre fyller sin funktion. Naturvårdsverkets webbaserade vägledning ”Omprövning och återkallelse av tillstånd till markavvattning” från 2023 beskriver de rättsliga förutsättningarna för myndigheter att ansöka om omprövning eller återkallelse av tillstånd för att möta det behovet. Den här skrivelsen är ett komplement till den webbaserade vägledningen och beskriver de historiska regleringarna av markavvattning.

Vägledningen riktar sig i huvudsak till dig som arbetar med tillsyn på en tillsynsmyndighet. Länsstyrelsen är tillsynsmyndighet för markavvattning men kan överlåta denna tillsyn till kommun. Endast en handfull kommuner har övertagit tillsynen.

Havs- och vattenmyndigheten ger tillsynsvägledning i frågor om vattenverksamhet enligt 11 kap. miljöbalken med undantag för frågor om markavvattning som Naturvårdsverket ansvarar för. Miljösamverkan i Sveriges rapport [”Markavvattningsföretag – Vägledning för tillsyn, omprövning och avveckling”](#) från 2015 har utgjort en stor del av underlaget till denna vägledning.

Bakgrund till nuvarande markavvattningsregler

Markavvattning är en vattenverksamhet enligt 11 kap. 2 § miljöbalken. Det definieras som en åtgärd som utförs för att avvattna mark, när det inte är fråga om avloppsvatten. En typisk markavvattningsåtgärd kan vara att nyanlägga diken eller fördjupa befintliga diken för att öka avvattningen från ett område, exempelvis i syfte att skapa ny jordbruksmark.

För att äga och förvalta de anläggningar som behövs för markavvattningen skapas markavvattningsföretag vilka omfattar de gemensamma diken, rörledningar och andra anordningar som finns för att möjliggöra avvattning på en eller flera fastigheter. Dessa anläggningar definieras som vattenanläggningar enligt 11 kap. 4 § miljöbalken. De fastigheter som har fått nytta av markavvattningen utgör delägare i företaget. De ska gemensamt ansvara för underhållet av företaget utifrån vad som är skäligt med hänsyn till den nytta var och en har av företaget. De fastigheter som har nytta av den avvattning som markavvattningsföretagets anläggningar medför sägs ligga inom det så kallade båtnadsområdet. Nyttan med ett markavvattningsföretag är bunden till marken vilket betyder att nuvarande fastigheter inom båtnadsområdet också är sakägare i företaget.

I syfte att skydda våtmarker från att avvattnas infördes år 1986 en generell tillståndsplikt för all markavvattning. Syftet med regelverket är främst att skydda våtmarker från att avvattnas. Definitionen av markavvattning i 11 kap. 2 § miljöbalken medför dock att bestämmelserna omfattar alla åtgärder som utförs i syfte att avvattna mark. I större delen av södra Sverige, där det är särskilt angeläget att våtmarker bevaras, trädde ett förbud mot markavvattning i kraft 1994. Förbudet infördes av regeringen som ansåg att naturvårdsintresset behöver hävdas i fråga om våtmarkerna. Syftet med förbudet var att kraftigt begränsa eller sätta stopp för markavvattning i de delar av landet som redan utarmats på våtmarker. Ökade kunskap om hur vattenlandskapet har förändrats och försämrats genom historien ger ytterligare motiv för markavvattningsbestämmelserna.

En grundförutsättning för att en gröda ska utvecklas optimalt är att det finns en god balans mellan vatten, växtnäring och syre i marken. För att undvika att rötterna drabbas av syrebrist är det centralt att marken kan dräneras innan så har skett. Jordens genomsläpplighet och grundvattenytans nivå är därmed centralt för att rötterna ska ges tillräckligt med utrymme för att utvecklas. Markavvattningsåtgärder har därmed varit och är fortsatt ett viktigt inslag

för bland annat skogs- och jordbruksproduktion. Historiskt fanns ett stort behov av att utöka arealen odlingsbar mark där stora arealer, som tidigare var för blöta för att brukas, har dränerats och odlats upp. Idag finns inte samma behov av att avvattna ny mark för jordbruks- eller skogsproduktion vilket kan komma att ändras med ett förändrat klimat. Det är därför idag inte lika vanligt att nya områden markavvattnas för de areella näringarna. Upprätthållandet av dagens jordbruksproduktion kräver dock att de befintliga anläggningarna för markavvattning, såsom täckdikningssystem, diken och invallningar underhålls. Förändrade flöden på grund av infrastruktur eller olika effekter av klimatförändringarna kan komma att bidra till ett ökat behov av markavvattningsanläggningarnas kapacitet.

Jordbruksmark

De flesta jordar i det svenska jordbrukslandskapet är inte självdränerande. Olika dräneringsåtgärder är därför en viktig förutsättning för att kunna odla. Målsättningen med markavvattningsåtgärder inom jordbruket är att säkerställa att grundvattenytan ligger på 1,2 meters djup under odlingssäsongen. Genom så kallad detaljdränering har det enskilda fältet avvattnats genom täckdiken. För att detaljdräneringen ska vara framgångsrik krävs så kallad huvudavvattning vilket är beroende av fall nedströms som historiskt uppnåddes genom dikning, fördjupning av vattendrag, byggande av översvämningsskydd med hjälp av invallningar och pumpar eller sänkning av vattennivån i en sjö.

Skogsmark

De senaste 150 åren har många fuktiga skogsmarker markavvattnats för att höja skogsproduktionen. Ungefär en miljon hektar av Sveriges skogsmark har dikats någon gång. Utvecklingen bidrog i en del fall till högproduktiva skogsbestånd och där avvattningen inte varit lika lyckad till skogsbeväxta myrar. I dag genomförs sällan nydikning men det finns ett behov av underhållsarbete där diken rensas från vegetation och slam i dikesbotten.

Markavvattning för annat än produktionsnytta

Utöver produktionsnyttan för skogs- och jordbruk finns även andra aspekter på markavvattning. Det landskap som tagit form genom historiska dräneringsåtgärder ligger till grund för hur marken används idag. Bebyggelse och vägar finns idag på platser där det tidigare varit för blött för att bygga. Dagvatten- och dräneringsledningar är ofta kopplade till de avvattningssystem som finns i jordbrukslandskapet. Infrastrukturen och

boende på många platser är beroende av dränering och skydd mot översvämning. Därför behöver markavvattningsanläggningarna underhållas och anpassas till de nya förutsättningarna. Behovet av rensning som underhåll av markavvattningsanläggningar aktualiseras ofta i samband med höga flöden och översvämningar.

Historisk reglering av markavvattning

Regler för dikning fanns i landskapslagar redan under 1200-talet. Där behandlades rätten om att släppa fram vatten över annans mark och ersättning för skada som uppkom. Under 1550-talet var det fogdar och häradshövdingar som hade tillsynsansvaret över dikena för att se till att ingen led skada av dem. I början av 1730-talet fanns det föreskrifter om utnyttjande av vatten. Där fick den enskilde själv bedöma hur långt rättigheterna och skyldigheterna sträckte sig, endast fiskelagstiftningen och några andra regler satte gränser.¹

I och med att befolkningen ökade i början av 1800-talet dikades mer mark ut för att skapa bättre jordbruksförhållanden och flera större sjöar sänktes. De dikningsföretag som bildades under denna tid, och som finns kvar än idag, är tillståndsgivna av häradsrätt, dagens tingsrätt. I dessa tillståndshandlingar saknas ofta information om förvaltning.² När anläggningar för huvudavvattning etablerades under 1800- och 1900-talen kom fastighetsägarna ofta överens och hjälptes åt. Det finns därför många gemensamma anläggningar som saknar ett tillståndsbeslut. I äldre lagstiftning har det funnits bestämmelser om när det var aktuellt att pröva markavvattning.

Lagen om dikning och annan avledning av vatten från 1879

I äldre lagstiftning användes benämningarna dikningsföretag, invallningsföretag, vattenavledningsföretag, torrläggningsföretag, vattenreglerings- eller sjösänkingsföretag för olika markavvattningsåtgärder. Med ordet ”företag” avsågs i dessa fall själva vattenverksamheten men det kan också ha haft flera andra innebörder. Den vattenanläggning som blev resultatet, till exempel ett dike, kom ofta att kallas för dikningsföretag liksom den samfällighet som bildades för att genomföra företaget. Oftast framgår av sammanhanget vad som avses men för att undvika missförstånd är det lämpligt att skilja på de olika begreppen:

- **Vattenverksamhet** omfattar dikning, vattenavledning och invallning.

¹ LRF (2014), *Äga och förvalta diken och andra vattenanläggningar i jordbrukslandskapet*, s. 35.

² LRF (2014), *Äga och förvalta diken och andra vattenanläggningar i jordbrukslandskapet*, s. 35.

- **Vattenanläggning** som avser diken, rörledningar, fördjupade vattendrag, pumpar, vallar och tekniska anordningar vilka behövs för funktionens skull.
- **Samfällighet** gäller dikningssamfälligheter, vattenavlednings-samfälligheter samt markavvattningssamfälligheter, det vill säga den organisation som etablerade anläggningen och sedan förvaltar den.

De dikningsföretag som bildades före år 1880 och som finns kvar i dag är tillståndsgivna av häradsrätt, för vilka det ofta saknas bestämmelser om förvaltningen i tillstånden. I 1879-års lag om dikning och annan avledning av vatten (DL) lades grunden för ett modernt regelverk om gemensamma åtgärder för att dränera åkermark. I DL fanns regler kring avledning av vatten från den egna till nästa fastighet och regler kring samverkan i det fall att fastighetsägarna inte var överens om nytta, utformning eller underhållsansvar.³ Enligt 4 kap. 27 § DL skulle en förrättning genomföras när det förelåg en tvist i samband med dikning eller annan vattenavledning. En ansökan skulle enligt 4 kap. 29 § DL göras hos länsstyrelsen. Länsstyrelsen förordnade en förrättningsman, till exempel en lantbruksingenjör, som genomförde en syneförrättning och fattade beslut om utförandet.

Den äldre vattenlagen från 1918

I 1918-års vattenlag (ÄVL) infördes begreppet ”torrläggning av mark” vilket innefattade dikning av kärr, mossar och annan vattendränkt mark, vattenavledning och invallning. Med stöd av ÄVL gällde olika prövningsregler för dikning respektive vattenavledning och invallning. Miljöbalkens definition av markavvattning motsvarar i sak vad som i ÄVL betecknas som torrläggning av mark. Markavvattningsåtgärderna delas därmed in i *dikning*, *vattenavledning* och *invallning*. Prövningsplikten såg olika ut för de olika typerna av markavvattning vilket kan ha betydelse även i dag, exempelvis vid bedömningen av lagligheten av äldre anläggningar.

Dikning omfattade åtgärder för att dränera etablerad odlingsmark och annan ”icke vattendränkt mark” samt för att odla upp ”kärr, mosse eller annan vattendränkt mark” om inverkan på vattenförhållandena var begränsad. Enligt 7 kap. 36 § ÄVL skulle ansökan om dikning göras till länsstyrelsen i det fall det fanns flera inblandade och de inte kunde komma överens. Om det inte krävdes någon prövning fanns möjlighet att göra en ansökan för ”beredande av trygghet för framtiden”. I de fall det redan fanns diken som

³ SOU 2014:35. Vattenverksamhetsutredningen, *I vått och torrt – förslag till ändrade vattenrättsliga regler*, s. 322.

hade anlagts utan föregående prövning kunde dessa komma att prövas i efterhand.

Länsstyrelsen förordnade enligt 10 kap. 32 § ÄVL innebar att den förrättningsman som genomförde en syneförrättning också beslutade om verksamhetens utförande. Av kostnadsfördelningslängden framgick vilka fastigheter som skulle delta i verksamheten samt deras andelstal i verksamheten.

Vattenavledning avsåg mer omfattande åtgärder så som sänkningar av sjöar, fördjupning-, utvidgning- eller rätning av ett vattendrag samt utdikning av ”kärr, mosse eller annan vattendränkt mark” med en märkbar inverkan på vattenförhållandena. Enligt 7 kap. 45 § ÄVL skulle ansökan om vattenavledning göras till länsstyrelsen i de fall det var sannolikt att allmän eller enskild rätt skulle skadas, eller om det var två eller flera deltagare med skilda andelar. Prövningen gick i allmänhet till på samma sätt som prövningen av dikning. Vissa åtgärder, till exempel sjösänkning eller åtgärder som berörde allmänna farleder, skulle prövas av vattendomstolen men prövning kunde i vissa fall även ske av länsstyrelsen vid sådana åtgärder. I 7 kap. 38 och 39 §§ ÄVL angavs när vattenavledning inte skulle tillåtas. Ett sådant fall var om vattenavledningen skulle förorsaka en bestående ändring av naturförhållandena som i sin tur skulle innebära minskad trevnad för närboende och/eller betydande förlust utifrån naturskyddssynpunkt. Under sådana omständigheter kunde verksamheten enbart tillåtas av kungen om denne fann att markavvattningen skulle vara av ”synnerlig betydelse” för bland annat jordbruksnäringen.

För vattenavledning som har utförts utan föregående prövning efter den 1 januari 1921 stadgades i 7 kap. 47 § ÄVL att verksamhetsutövaren är bevisskyldig för vilka förhållanden som rådde i vattnet innan åtgärden utfördes. Samma regel finns i 29 § andra stycket i lagen (1998:811) om införande av miljöbalken.

Invallning gällde byggandet av vallar mot vatten för att möjliggöra dränering och skydd mot översvämningar. För invallning gällde samma prövningsregler som för vattenavledning, vilket framgår av 7 kap. 49 och 55 §§ ÄVL.

Vattenlagen från 1983

I 1983-års vattenlag (VL) ersattes begreppet ”torrläggning av mark” med ”markavvattning”. Enligt 4 kap. 1 § VL var vattenverksamheter, bland annat markavvattning, i allmänhet tillståndspliktiga. Enligt 4 kap. 2 § VL krävdes inte tillstånd om det var uppenbart att vare sig allmänna- eller enskilda intressen skulle komma att skadas av verksamheten. För detaljdränering

genom täckdikning krävdes tillstånd endast om det förelåg sannolika skäl att allmänna- eller enskilda intressen skulle komma att skadas. Enligt 4 kap. 2 § VL gällde tillståndsplikt i de fall det behövdes särskild tvångsrätt för att genomföra åtgärderna eller om två eller flera fastigheter skulle delta i verksamheten och det inte gick att sluta en överenskommelse om delaktigheten. Så gällde även med stöd av tidigare lagstiftning, så som i DL och ÄVL och där formuleringen kom att bli något mer utvecklad i VL. I de fall där tillståndsplikt inte förelåg fanns möjligheten att söka tillstånd ändå för att ge anläggningen ett framtida rättsligt skydd.

Ansökan lämnades in till länsstyrelsen som enligt 12 kap. 1 § VL förordnade en förrättningsman som genomförde en förrättning och fattade ett tillståndsbeslut. När det gäller kostnadsfördelning mellan deltagande fastigheter infördes begreppet och traditionen av att bedöma vad som är att anse vara ”skäligt” från fall till fall.

Om markavvattning utfördes utan tillstånd under vattenlagens giltighetstid är verksamhetsutövaren enligt 4 kap. 6 § VL bevisskyldig vad gäller de förhållanden som rådde i vattnet innan åtgärderna utfördes. Samma regel återfinns i 29 § första stycket lagen om införande av miljöbalken.

Naturvårdslagen

Den 1 juli 1986 infördes absolut tillståndsplikt för markavvattning i 18 c § naturvårdslagen (1964:822). För att markavvattna krävdes då länsstyrelsens tillstånd med undantag för detaljdränering genom täckdikning, som även i denna lag innebar att det endast krävdes tillstånd om det ansågs vara sannolikt att verksamheten skulle medföra ”menlig inverkan på naturmiljön”.

Den 1 augusti 1991 infördes dessutom i 18 d § naturvårdslagen (NVL) en möjlighet för regeringen att förbjuda markavvattning i områden där det var särskilt angeläget att våtmarkerna bevarades.

Omprövning eller avveckling av samfälligheter enligt LSV

För en samfällad markavvattningsanläggning tillkommer möjligheten för deltagare i samfälligheten att begära omprövning på grund av ändrade förhållanden i samfälligheten enligt 7 kap. 17–18 §§ lagen (1998:812) med särskilda bestämmelser om vattenverksamhet (LSV). Detta har sin grund i att det är en samfällighet som är verksamhetsutövare. Denna typ av omprövning gäller därmed själva förvaltningen av anläggningen och inte tillståndet eller villkoren i sig.

Ansökan om omprövning enligt 7 kap. 17–18 §§ LSV hanteras av en mark- och miljödomstol som ett ansökningsmål (7 kap 1 § LSV) eller stämningssmål (7 kap 2 § LSV). Domstolen kan besluta att ett ansökningsmål ska handläggas som ett stämningssmål om målet rör interna frågor inom en markavvattningssamfällighet som inte påverkar någon utomstående, 21 kap. 1 a § andra stycket miljöbalken. I samband med exempelvis anläggande av våtmarker, vägbyggen, kommunal planering och förändringar av fastighetsbildningen kan det bli aktuellt med omprövning eller avveckling av en markavvattningssamfällighet och dess verksamhet.

Omprövning på grund av ändrade förhållanden i en markavvattningssamfällighet kan begäras fristående från en omprövning av själva markavvattningsverksamheten, se 7 kap. 17 § andra stycket LSV. Denna typ av omprövning gäller därmed själva förvaltningen av anläggningen och kan ske vid förändringar som påverkar deltagarkretsen, kostnadsfördelningen, samfällighetens bestånd eller andra förhållanden som inverkar på frågan hur verksamheten ska bedrivas – däremot inte tillståndet eller villkoren i sig.

I stället för omprövning kan deltagarna i samfälligheten komma överens om ändrade andelstal, deltagares in- eller utträde ur samfälligheten och dennas upphörande. Sådana överenskommelser, som inte rör själva tillståndet till markavvattning så som dikens djup och läge, har samma verkan som en tillståndsdom eller ett tillståndsbeslut om överenskommelsen på ansökan av en deltagare godkänns av mark- och miljödomstolen, se 7 kap. 18 § LSV.

I vissa fall kan det finnas behov av att utöka markavvattningen. Då genomförs en tillståndsprövning enligt gällande regler för markavvattning. Mark- och miljödomstolen hanterar även det tidigare tillståndet så att det upphävs. Om det föreligger stora avvikelser från befintligt tillstånd och behovet av markavvattning har upphört kan det vara lämpligt att samfälligheten avvecklas genom en överenskommelse. Om det gäller en aktiv samfällighet som fortsatt fyller sin funktion kan en omprövning vara lämpligare i det fall det blir aktuellt med förändringar. Detta är inte alltid frågor som länsstyrelserna har något större inflytande över, även om en länsstyrelse ska kunna beskriva vilka alternativ som finns att tillgå och delta i en diskussion om vilket alternativ som är mest lämpligt i det enskilda fallet.

Vid omprövning av markavvattningsföretag skickas ärendet på remiss till länsstyrelsen från domstolen. I samband med detta är det viktigt att länsstyrelsen bevakar att omprövningen inte leder till skada på allmänna intressen, vilket är särskilt centralt i områden med höga naturvärden. I ett

sådant läge bör länsstyrelsen verka för villkor som begränsar verksamhetens påverkan på omgivningen.

Källförteckning

SOU 2014:35. Vattenverksamhetsutredningen, *I vått och torrt – förslag till ändrade vattenrättsliga regler.*

Miljösamverkan Sverige, *Markavvattningsföretag – Vägledning för tillsyn, omprövning och avveckling.* Tillgänglig på:

<https://www.miljosamverkansverige.se/markavvattningsforetag-vagledning-for-tillsyn-omprovning-och-avveckling/>

LRF (2014), *Äga och förvalta diken och andra vattenanläggningar i jordbrukslandskapet.* Tillgänglig på: <https://www.lrf.se/vara-omraden/vatten/#block-5-aga-och-forvalta-diken>